

Il-Parrokat ta' Dun Ġiljan Zammit (1897 – 1904)

*Parrokat Qasir, imma Importanti
fuq l-ġħatba ta' Seklu ġdid*

Niki Papagiorcopulo

B.A. (Hons)(Theol.)(Melit.)

F'dan l-ġħaxar artiklu mis-sensiela 'Grajjet il-Knisja ta' San Ġiljan', inkomplu interqu fl-istorja ta' din il-knisja antika sa mill-qedem iddedikata lill-qaddis Patrun San Ġiljan Ospitalier. Ninsabu issa fuq l-ġħatba tas-Seklu XX. F'għaxra minn dawn il-ħdax-il edizzjoni ta' Lapsi, imxejna flimkien il-kors ta' tliet sekli sabiex issa wasalna fi żmien partikolarment importanti fl-istorja tal-Knisja ta' San Ġiljan – żmien meta din ġiet mgħollija għall-parroċċa u bdiet taqdi rwol aktar importanti fil-ħajja tal-komunità. Kif rajna fil-pubblikazzjoni tas-sena li għaddiet, dan kien żmien ta' hidma bla waqfien, fejn il-knisja - fqira minn diversi oġġetti meħtieġa, bdiet tiġi mgħammra b'dak kollu neċċessarju għall-kult, imma mhux biss. Kien żmien fejn din bdiet tiġi mżejna bl-opri tal-arti u ddekorata kif jixraq lil knisja parrokkjali.

Hekk rajna kif il-knisja ġiet imkabbra mill-ġdid u ġiet imżejna b'niċċe tal-ġebel fuq in-naħha ta' wara, kif saru tlieta mill-kwadri li jżejnu l-altari laterali tal-knisja, l-istawta tal-Madonna ta' Lourdes, il-ġilandra l-kbira ta' *Corpus Domini*, l-apparat tal-artali u fuq kolloks l-istawta titulari ta' San Ġiljan (1893). Rajna wkoll kif il-knisja reġgħet biddlet it-titular tagħha, bil-kwadru titulari ta' Antonio Catalano (1596) jerġa' jsib lura fil-prospettiva tal-kor wara li ġie mmodifikat minn Giuseppe Cefail (fl-1894). Tajna ħarsa wkoll fid-dettall lejn iċ-ċelebrazzjoni tal-festa ta' San Ġiljan u l-festi ta' matul is-sena, li bdew isiru b'solennità kbira fil-knisja.

Fuq quddiem ta' din il-ħidma kbira kien hemm żewġ persuni – tal-ewwel kien il-Kappillan Dun Ġużepp Xerri, li kien ilu digħi 42 sena jaqdi l-ħtiġijiet spiritwali u pastorali tar-residenti u villegġġanti ta' San Ġiljan qabel ma sar kappillan, għaliex kien beda l-ministeru saċerdotali tiegħu f'San Ġiljan proprju fil-5 ta' Awwissu 1849.¹ Hadd aktar minnu għalhekk ma kien jistħoq lu li jkun l-ewwel mexxej spiritwali tal-parroċċa Ġiljaniża. Rajna li d-deċiżjoni tal-Arċisqof Pietru Pace li jaħtar lil Xerri fl-età avvanzata ta' 68 sena, u mingħajr konkors,² kienet waħda għaqqli

għaliex Xerri mexxa lill-Parroċċa l-ġdida 'l quddiem b'passi kbar, hekk kif kien mexxa l-komunità Ġiljaniżha tul ġajtu kollha. Huwa stinka kemm fela biex ikompli jgħammar il-Knisja ta' San Ġiljan u jibni komunità madwarha. Xhieda tal-imħabba u r-rispett li kien igawdi huma d-diversi artikli fil-gazzetti li rajna flimkien, dawk li kienu jirrigwardjaw ix-xogħol u l-opri li kienu qeqħidin isiru fil-knisja tul il-parrokka tiegħu, kif ukoll dawk li dehru biex jibku u jagħtuh l-ġieħ mistħoqq wara mewtu.

It-tieni persuna wara din l-ħidma kien Dun Ġiljan Zammit, li kif ddeskrivejnej fl-aħħar edizzjoni, kien l-akbar kollaboratur ta' Xerri, il-kappillan ħabrieki imma anzjan. Dun Ġiljan kien saċerdot żagħżugħ minn Triq Birkirkara f'San Ġiljan stess. Iben ġlormu Zammit u Aloysis Borg, twieled f'San Ġiljan fit-22 ta' Jannar 1870 u tgħammed fil-Knisja Viċi-Parrokkjali minn idejn l-Viċi-Parroku Xerri stess. Għamel l-istudji tiegħu fil-privat, u wara kompla l-istudji tiegħu fil-Liċeo. Imbagħad daħal l-Universită fejn kien student fil-Fakultà tat-Teologija għas-snin 1891-1895.³ Fis-6 ta' Jannar 1885, f'et-à mill-aktar żagħżugħha, Zammit beda jaġħti s-servizz tiegħu bħala kjeriku fil-Knisja Parrokkjali ta' Stella Maris f'Tas-Sliema. Hemmhekk baqa' jservi sas-17 ta' Mejju 1886, meta fuq struzzjoni tal-Amministratur Appostoliku Mons. Fra Antonio Maria Buhagiar OFM Cap. beda jaġħti s-servizzi tiegħu fil-Viċi-Parroċċa ta' San Ġiljan. Huwa kien mitlub biex jaġħti attenzjoni speċjali lit-tagħlim tad-duttrina.

Zammit kellu jsir mhux biss l-aktar kollaboratur strett ta' Xerri tul il-parrokka, iżda wkoll dak li assistieh fil-passaġġ tiegħu għall-ħajja ta' dejjem u l-eżekutur tat-testment tiegħu.⁴ Dawn il-fatti huma xhieda tar-rispett u l-fiduċja li kellhom lejn xulxin. Xerri tant kellu fiduċja kbira f'Zammit li meta dan kien għadu kjeriku fdalu t-taġħlim tad-duttrina (li baqa' jmexxi sal-mewt ta' Xerri fl-1897), u l-ġbir ta' fondi għall-manutenzjoni tal-knisja. Zammit tant kien fdat li jidher jippreżenta talbiet importanti lill-Kurja Arċiveskovili. Nhar l-24 ta' Ottubru 1892, il-Kjeriku Zammit ippreżenta t-talba jew rikors fil-Kurja Arċiveskovili sabiex issir l-istatwa titulari ta' San Ġiljan.⁵ L-istess għamel nhar id-9 ta' April 1895 bir-rikors għat-twaqqif tal-Konfraternitā tas-Sagament fil-Parroċċa Ġiljaniżha.⁶ Zammit jidher immexxi wkoll numru importanti ta' ħidmiet fil-parroċċa: mill-1895 ha r-rwol ta' prokuratur tal-knisja parrokkjali, biex jakkwista lura biċċa art minn tal-knisja li kienet intilfet. F'din il-kapaċità jidher li Zammit kien imexxi u jżomm il-kontijiet tal-Prokura tal-Lampier tal-knisja.

Dun Ġiljan Zammit D.D., *Anthony Caruana (1905-1986)*.
Żejt fuq it-tila. Iffirmat u ddata 1932. Jinsab ikkonservat fis-Sagristija tal-Knisja Parrokkjali l-Antika (Ta' Lapsi).

Vigarju Kurat tal-Knisja Parrokkjali ta' San Ģiljan

Il-Kappillan Xerri miet fid-9 ta' Ĝunju 1897 fis-sagħtejn ta' filgħodu, fl-ġeġi ta' 73 sena. Kif għedna aktar 'il fuq huwa ġie assistit minn Zammit, li amministralu s-sagament tal-qar u l-vjatku solenni fit-2 ta' Ĝunju u d-dilka tal-morda fit-8 ta' Ĝunju. Indien wara quddiesa *praesente cadavere* li ġiet iċċelebrata fil-knisja parrokkjali l-għada stess, f'qabar propjetà tiegħi ta' taħt il-presbiterju mgħotti b'lapida tal-irħam li tinkludi l-arma personali tiegħi u epitafju miktub minnu stess.⁸ Il-parroċċa bkiet lil dan l-ewwel ragħaj tagħha.

Il-kappillan xwejjah ħalla rużetta tal-iż-merald, żewġ stejjel irrikmati, żewġ irkieket tal-bizzilla, librerijsa tal-kawba u diversi kotba (uħud minnhom li kienu jittrattaw it-Teologija) li kienu jinsabu f'din il-librerija lil Dun Ģiljan Zammit. L-istima ta' Xerri lejn Zammit kienet tali li ħatra wkoll eżekutur tat-testment tiegħi b'fiduċja shiħa li l-istess Dun Ģiljan jkommpli jassistih fil-kura tal-Parroċċa ta' San Ģiljan sa mewtu '*nel modo lodevissimo in cui egli ha cio' fatto negli scorsi anni*'.⁹

Fl-4 ta' Lulju 1897, Dun Ģiljan Zammit jidher qed jamministra s-sagament taż-żwieġ bejn Vincenz Mallia u Elena Bonett.¹⁰ Fit-13 ta' Lulju jidher jgħammed lit-tarbija Gużepp Grech, iben Carmelo u Concetta.¹¹ F'dawn iż-żewġ istanzi nsibuh imniżżejj fir-registri parrokkjali bħala 'Vigarju Kurat'. Dan jurina li kien inħatar biex imexxi l-parroċċa sakemm kellu jinħatar it-tieni ragħaj tagħha.

F'Awwissu saret hekk kif ippjanata l-festa ta' San Ģiljan, kemm ġewwa l-knisja u kemm barra, minkejja li l-parroċċa kienet għadha kif għaddiet minn telfa hekk kbira bħal din. Il-mužika fil-knisja kienet taħt it-tmexxija tal-Mro Alberto Vella fit-tridijiet u fil-matutin, filwaqt li għal-lejliet u nhar il-festa kienet taħt it-tmexxija ta' Mro Anton Nani. Il-paniġierku ntiseg minn Luigi Caruana. Barra l-knisja saret il-mixgħela, il-ġostra, in-nar tal-ajru, il-ġigġifogu u l-marċi. Dawn saru mill-Banda 'La Pace' tan-Naxxar u 'La Stella' ta' Birkirkara, kif ukoll minn banda ta' Giuseppe Agius li ġiet imqabbda tagħmel tliet servizzi. Saret ukoll il-mixgħela fl-okkażjoni tal-festa ta' Santa Marija fil-15 t'Awwissu.¹²

Ix-xogħol fil-knisja wkoll baqa' għaddej tant li insibu annotazzjoni f'dan ir-registro tal-Prokura tal-Lampier ta' ħlas ta' xelin għal xogħlijiet ta' żebgħa fis-sagristija, liema pagament sar fl-4 ta' Awwissu. Thallas ukoll is-Sur G.C. Busutil għal tnax-il bukkin tal-bronz u tnax-il plattin tal-gandlieri, flimkien ma' lampier argentat. Inħadmu tmien brazzi tal-ħadid u ornamenti għalihom. Antonia Camilleri thallset is-somma ta' żewġ liri u tliet xelini għal erba' fjuretti, u settijiet karti tal-glorja li swew sbatax-il xelin u żewġ soldi.

Waslet ukoll mingħand l-artist Karlu Darmanin statwa ta' anġlu, għall-armar ta' barra. Dan sewa tmien liri, filwaqt li l-pedestall għalihi sewa ħames liri u sar minn Lorenzo Rocco. Għal dan l-anġlu saru bandiera, għata u thallas ukoll it-trasport tiegħi.

Viżta Pastorali mill-Isqof Pietru Pace

Nhar it-22 ta' Settembru fis-sebgħa ta' filgħodu żar il-Knisja Parrokkjali ta' San Ģiljan, l-Arcisqof Pietru Pace, akkumpanjat minn Mons. Gużeppi Mercieca, Kantur tal-Katidral u Vigarju Ġenerali, flimkien ma' Mons. Ĝwann Buhagiar, Kanonku tal-Knisja tal-Belt

Mons. Pietro Pace, Arċisqof ta' Rhodi u Isqof ta' Malta.

(San Ĝwann).¹³ Ir-rapport ta' din iż-żara pastorali huwa ddettaljat ħafna u jiddeskrivilna kif dawn dahlu fid-dar parrokkjali fejn iltaqgħu mal-kleru u wara marru proċessionalment lejn il-Knisja Parrokkjali. L-Arċisqof, liebes il-galero,¹⁴ fuq karru taħt il-baldakkin kien akkumpanjat mill-konviżitaturi msemmija. Meta wasal quddiem il-knisja, laqa' l-ġieħ li tah Dun Ġiljan Zammit – li hawnhekk jiġi msejjah 'kappillan' u 'rettur tal-knisja', li kien liebes ir-rukkett u kappa bajda. Dan ippreżenta lill-Isqof Pace salib tal-injam u s-sasla, li minnha mela l-asperges bl-ilma mbierek, u wara li għamel sinjal fuq moħħu, bierek lil dawk ta' madwaru. Wara, l-Isqof mexa lejn l-altar il-maġġur, filwaqt li Zammit (li hawn jerġa jiġi msejjah 'parrochus' – 'kappillan'), qagħad fil-kor in-naħa tal-Epistola (lemin), u intona l-antifona 'Protector Noster'. Wara li tkantat l-antifona, l-Isqof tela' fuq l-altar u ta indulgenza ta' erbgħin ġurnata lil kull min kien preżenti fil-knisja. Din ġiet imħabbra mill-Konviżitatur Mons. Ĝużeppi Mercieca. Wara li ngħatat l-indulgenza, l-Isqof poġġa fuq it-tron u ngħata bidu għaż-żjara pastorali, li ġiet imħabbra mill-kanċillier. Wara li nqraw u gew spjegati l-istruzzjonijiet ta' kif kellha titmexxa l-viżta, il-Kappillan (għat-tielet darba Zammit jissejjah 'Parrochus', meta fil-fatt kien biss Vigarju Kurat) u l-kleru reġġħu geddew il-voti ta' lealtà u ubbidjenza lejn l-Isqof. L-Isqof reġa' ġeddlhom il-mandat/awtorità fil-Knisja, filwaqt li elenka l-kleru tal-Parroċċa: il-W.R. Ġiljan Zammit S.Th.D. – *Kappillan*, il-W.R. Ġustu Camilleri (li ma kienx preżenti), il-W.R. Alwig Barbara S.Th.D. (li wkoll ma kienx preżenti), il-Kjeriku Karmenu Dalli u l-Kjeriku Ernestu Buhagiar.

Ir-rapport taż-żjara pastorali jgħidilna li wara, l-Isqof libes il-paramenti sagri li kienu fil-post u cċelebra quddiesa. Għamel ukoll omelija. Wara l-konsagrazzjoni diversi persuni preżenti resqu għat-tqarbin imqaddes. Wara l-quddiesa, l-Isqof mar fil-kor fejn neħħha l-abbi sagri li kien liebes u minflok libes kappa sewda u mitra. Hawn sar talb għall-maħfraf tad-dnubiet tal-mejtin tal-parroċċa u għal dawk li kien hemm midfuna fil-knisja (jiġifieri l-Kappillan Xerri), skont kif indikat fil-Pontifikal tal-Isqofijiet. Hekk kif spiċċa dan it-talb, l-Isqof neħħha l-kappa sewda, reġa' libes l-abjad, mar fuq l-altar il-maġġur u ġareġ iċ-ċiborju mit-tabernaklu. Huwa (u dawk kollha preżenti) inviżta lis-Santissimu Sagament. Tkanta t-Tantum Ergo (*schola cantorum*). Fil-'genitori', huwa incensa s-Santissimu Sagament, imbagħad ta l-barka sagreementali lill-poplu miġbur. L-Isqof ra ċ-ċiborju u l-pissidi u faħħar l-istat li fih kienu. Bierek tliet darbiet bis-Santissimu Sagament lil dawk kollha preżenti.

Wara l-Barka Sagreementali, l-Isqof reġa' mar fuq it-tron, fejn neħħha l-pluvjal, l-istola u l-mitra. L-Isqof Pace libes il-muzzetta u r-ruknett, l-istess kif għamlu l-konviżitaturi, u

beda jagħmel l-analiżi tal-istat tal-knisja. Żar l-altar il-maġġur, li kien fl-aħjar stat fost l-altari l-oħra jn. Huwa ordna li l-konfessjonarji jiġu illustrati u li l-battisteru jsirli bieba li tingħalaq. L-Isqof ra u faħħar il-fonti tal-magħmudija u l-kontenituri taż-żjut imqaddsa. Faħħar ukoll il-ħwejjeg sagri użati fil-kult u l-paramenti, għalkemm ordna li l-pissidi li kien jintuża fil-vjatku jiġi maħsul fil-fidda flimkien ma' kalċi u l-ġilandra.

Fl-aħħar taż-żjara, l-Isqof ikkonċeda lil kull min kien jgħid: *Missierna, Sliema u Glorja* quddiem ix-xbiehat (statwi) ta' San Ġiljan Konfessur u Sant'Antnin, indulgenza ta' erbgħin jum. Ordna wkoll li r-relikwarju jinkesa bil-fidda, biex isir baldakkin u waqqaf milli jintużaw żewġ missalli. Hekk għiet fi tmiemha l-viżta.

Huwa fatt stramb li dan ir-rapport jirreferi għal Zammit bhala l-kappillan meta dan kien biss vigarju kurat u meta l-konkors għall-għażla tas-suċċessur ta' Dun Gużepp Xerri kien għadu ma sarx, u lanqas thabbar. Dan jista' jkun ħejel ta' dak li kienu qed jistennew u jittamaw fih ir-residenti u villegġjanti ta' San Ġiljan, jew jista' jkun sempliciement żball tal-kanċillier tal-viżta. Madankollu mir-rapport ta' din il-viżta wieħed jara li l-parroċċa kienet baqgħet miexja 'l quddiem u li Zammit kelli kollex taħt kontroll shiħ. Dan mhuwiex ta' sorpriża għaliex kif rajna, huwa kelli l-esperjenza kollha neċċessarja fit-tmexxija tal-parroċċa. Minn dan ir-rapport naraw ukoll kif id-devozzjoni lejn San Ġiljan kienet qed titkattar permezz tax-xbieha tal-vara titulari ta' San Ġiljan, opra fil-kartapesta tal-artist Carlo Darmanin. Tissemmu wkoll għall-ewwel darba x-xbieha ta' Sant'Antnin, li għadna ngawdu sal-lum fil-knisja, u li naraw li kienet tgawdi devozzjoni saħansitra minn dan iż-żmien.

Din iż-żjara pastorali nsibuha dokumentata wkoll fir-registrazzjoni ta' ḥlasijiet li saru mill-Prokura tal-Lampier lill-persuni li taw servizz għal din l-okkażjoni. Fit-23 ta' Settembru thallset is-somma ta' lira u tliet xelini għall-kiri ta' tron u tapizzerija għal din il-viżta pastorali. Is-Surmast Alberto Vella thallas lira u ġumes xelini għas-servizzi mužikali li pprovda għall-festa tad-Duluri u fl-okkażjoni tal-viżta. Fl-aħħar nett is-Sur Carmelo Aquilina rċieva wkoll il-ħlas ta' ġumes xelini u ġumes soldi mill-prokura tal-lampier għall-ghajnejn li ta waqt il-viżta: 'per assistenza'.¹⁵

It-Twaqqif ta' Fundazzjoni

Nhar it-22 ta' Ottubru 1897, nsibu li Dun Ġiljan kien għadu qed jesegwixxi l-aħħar dispożizzjonijiet tal-missier spiritwali tiegħi, il-Kappillan Xerri. Kif rajna s-sena l-oħra Xerri waqqaf legat ta' quddiesa kantata b'suffraġju għal ruħu bil-libra li kellha ssir kull sena 'in perpetuo' fl-anniversarju tal-mewt tiegħi, kif ukoll legat għall-quddiesa kantata bil-paniġierku ad unur ta' San Gużepp, li kellha tiġi cċelebrata kull sena fil-festa tal-patrōċinju tal-qaddis, fit-tielet ħadd tal-Ġhid. L-ispīża annwali ta' żewġ liri b'risq dawn iż-żewġ quddisiet u panikerku ġew imposti bħala piż perpetwu fuq dar numru 15, fi Triq Birkirkara ġewwa San Ġiljan. Din is-somma kellha tiġi rtirata kull sena mir-rappreżentant leġġitmu tal-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan. Xerri ġalla struzzjonijiet čari għal dan il-ġhan. Għalhekk iddispona li bħala l-ewwel dmir tiegħi, l-eżekutur tat-testment kelli jippreżenta nota f'dan ir-rigward lir-registru pubbliku. Fil-każ li dan kien indispost għal xi raġuni jew oħra, dan l-obbligu kelli jgħaddi f'idnej l-eredi tiegħi li kellhom

jipprezentaw din in-nota fi żmien sena mill-mewt tal-qarib tagħhom lir-reġistru taħt piena li jitilfu kull beneficiċju hekk kif imniżżejjel fit-testment jekk ma jsegwux din id-dispożizzjoni. Il-persuna fil-pussess tad-dar imsemmija kellha l-obbligu li tgħaddi f'idejn l-amministratur ta' din il-fundazzjoni fir-residenza tiegħu s-somma ta' żewġ liri kull sena mill-anqas tliet xhur qabel id-data tal-anniversarju tal-mewt ta' Xerri.¹⁶

It-twaqqif tal-fundazzjoni ġie rreġistrat fl-atti tan-Nutar Giuseppe Vassallo tat-22 ta' Ottubru 1897.¹⁷ Quddiem in-nutar deher Dun Ġiljan Zammit, bħala vigarju u prokuratur tal-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan. Fuq rikors jew talba li kien għamel l-istess Zammit, liema talba kienet arkivjata fil-Kurja Veskovili mas-suppliki fil-volum tas-sena 1897, huwa ġie awtorizzat mill-Arcisqof u Isqof tad-Djoċesi Mons. Pietro Pace nhar it-13 ta' Ottubru tal-istess sena sabiex jaċċetta formalment it-twaqqif kanoniku tal-fundazzjoni perpetwa fil-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan, hekk kif wera x-xewqa li jsir il-Kappillan Dun Ĝużepp Xerri, fit-testment tiegħu, reġistrat fl-atti tan-Nutar Michele Luigi Casolani nhar l-4 ta' Ottubru 1896. Hekk Zammit, għannom tal-Knisja, filwaqt li aċċetta l-kundizzjonijiet kollha magħmula minn Xerri fit-testment tiegħu, iddikjara x-xewqa tiegħu li dawn jinkitbu fir-reġistru pubbliku tal-ipoteki ghall-finijiet kollha tal-liġi. Dan l-att ġie ffirmat u ppubblikat fil-Palazz Veskovili tal-Belt Valletta quddiem ix-xhieda Carmelo Cassar u Pietro Paolo Cassar, li t-tnejn kienu mill-Pietà.

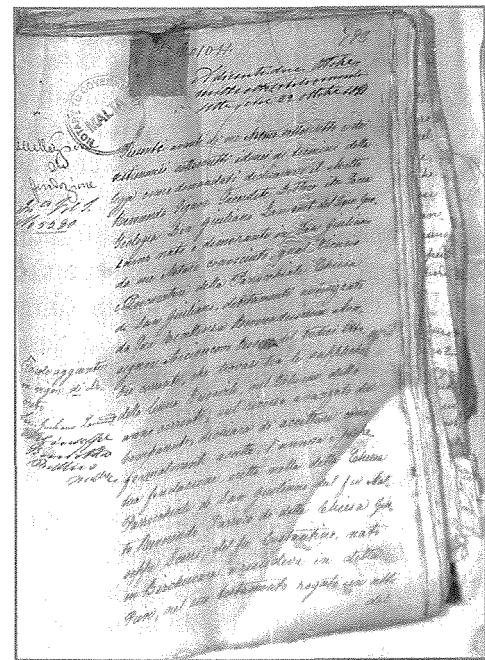
Il-Konkors u l-Hatra tal-Kappillan Zammit

F'dan iż-żmien il-kappillani kienu jinħatru wara eżami jew konkors. Id-digriet għall-konkors għall-parroċċa vakanti ta' San Ġiljan ħareġ fid-19 ta' Ottubru 1897, u ġie ppubblikat fil-gazzetti ftit jiem wara fejn deher irrapprturi li dan kellu jinżamm minn Xerri 8 ta' Novembru 1897.¹⁸

Il-konkorrenti kienu Dun Anton Agius mill-Birgu, Dun Ġiljan Zammit minn San Ġiljan, Dun

Id-dar numru 15, fi Triq Birkirkara, li għadha wieqfa sal-lum. L-ispia annwali ta' żewġ liri b'risq il-quddiesa kantata b'suffraġu għal ruħ il-Kappillan Xerri u l-quddiesa kantata fil-festa tal-Patroċinju ta' San Ġużepp gew imposti bħala piżżejk.

Att Notarilli tat-22 ta' Ottubru 1897, li permezz tiegħu twaqqfet fundazzjoni perpetwa fil-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan, skont ix-xewqa tal-Kappillan Xerri.

Gużepp Ciangura mill-Isla, u Dun Gużepp Farrugia, Kappillan tal-Isptar tal-Moħħ.¹⁹ Fost dawn il-kandidati, intgħażel Dun Ġiljan Zammit, għall-ferħ tal-poplu Ġiljaniż.²⁰ L-ewwel saċerdot minn din il-parroċċa gdida kien intgħażel bħala ragħaj tagħha, wara perjodu pjuttost twil ta' sitt xħur mill-mewt ta' Dun Gużepp Xerri. Dun Ġiljan ingħata l-pussess tal-parroċċa fis-27 ta' Novembru 1897 fit-tlieta ta' waranofsinhar mill-Vigarju Ġenerali Mons. Gużeppi Mercieca. Wara č-ċerimonja tal-pussess il-kappillan il-ġdid stieden id-dar lil diversi villegġjanti u residenti ta' San Ġiljan u offrielhom trattament ta' xorġ, ikel u ħelu.²¹ Zammit jidher jifirma l-ewwel darba bħala 'parrochus' fir-registru tal-magħmudija fit-12 ta' Dicembru 1897²² u fir-registru taż-żwigijiet fit-23 ta' Jannar 1898.²³

Il-Parrokat ta' Dun Ġiljan Zammit

Semmejna fl-edizzjoni li ghaddiet sors importanti għall-istorja tal-parroċċa, li jagħtina dawl kbir fuq il-ħidma li saret fl-ewwel żewġ parrokati – dak ta' Xerri u dak ta' Zammit: *Il-Libro Esito della Procura della Venerande Lampade nella Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*.²⁴ Dan il-ktieb għandu fih kontijiet ta' din il-prokura parrokkjali mill-1895 sal-1904 u ta' xi snin oħra. Dan hu għalhekk manuskritt ta' tagħrif prezjuż li jagħtina stampa ċara tal-ħajja parrokkjali ta' dak iż-żmien, il-protagonisti li taw is-sehem tagħhom b'risq il-knisja tant għal qalbhom, ismijiet ta' artisti u artiġjani li tawna opri ta' arti li sal-lum ma konniex nafu fiċ-ċert min ħadimhom u informazzjoni oħra li tixhed dawl ġidid fuq numru ta' affarrijiet.

Għedna wkoll li jekk wieħed iqabbel id-data tal-aħħar ma' dik tal-bidu tal-parrokat tal-Kappillan Bugelli (it-tielet Kappillan wara Xerri u Zammit) jinduna li hemm biss perjodu ta' ħames ġranet bejnha u bejn l-aħħar annotazzjoni go dan il-ktejjeb ta' kontijiet. Għaldaqstant wieħed jista' jgħid kważi b'ċertezza, li l-kitba fl-ewwel 31 paġni ta' dan il-ktieb ta' kontijiet hija ta' Dun Ġiljan Zammit, li kien prokuratur tal-knisja fil-parrokat ta' Xerri u kompla f'dan l-irwol tul il-parrokat tiegħu.

Hidma Pastorali fil-Parroċċa

Il-Kappillan Zammit kompla bil-ħidma pastorali tal-predecessur tiegħu, assistit minn diversi saċerdoti oħra. Minbarra s-saċerdoti msemmija fir-rapport taż-żjara pastorali tal-Isqof Pace, insibu li l-Kappillan Zammit kellu l-ġħajnejn ta' saċerdoti oħra li kienu jiġu jqaddsu fil-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan. Ir-registru tal-Prokura tal-Lampier jinkludi ħlasijiet li saru lil saċerdoti għall-quddiesa (dik li tissejjah 'elemożina'), iżda wkoll għall-'pedaggio', għall-vjaġġ/mixi li kienu jagħmlu sabiex jaslu l-Knisja ta' San Ġiljan biex iqaddsu.

Fost dawn insibu lill-Kanonci tal-Kapitlu Elenjan²⁵ Dun Luigi Debono, Dun Emmanuele Debono, Dun Guglielmo Grech Ellul, kif ukoll is-saċerdoti Dun Gużepp Camilleri u Melchiorre Formosa, li digħi kienu jagħtu servizz fil-parrokat ta' Xerri. Ma' dawn żdiedu l-Kanonku tal-Kapitlu Elenjan Dun Lawrenz Sammut, kif ukoll Dun Gużepp Busietta, Dun Ģwann Battista Mangion, Dun L. Galea, Dun G. Bartolo, Dun Ĝwakkin Speranza, il-Kanonku Gabrielli u Dun Francesco Camilleri.

Il-ħidma pastorali kompliet tissaħħa ukoll permezz tal-preżenza tal-ordnijiet reliġjuži

fil-lokalità. Fost dawn insemmu l-Karmelitani fix-xaqliba tal-Balluta. Il-knisja tal-Karmnu, li nbniet fl-1858,²⁶ u li għiet imkabbra fl-1877²⁷ ma baqgħetx tesa n-nies tal-inħawi u ġhalhekk il-knisja reġġħet tkabbret fl-1900. Ix-xogħol sar fuq pjanti tal-Perit Emmanuel L. Galizia. Il-knisja ngħatat faċċata ġidida fi stil Gotiku, saqaf ġidid u kor.²⁸

Fit-12 ta' Awwissu 1903, lejn l-aħħartal-Parrokatta' Zammit, minn fuq vapur sorġut fil-Port il-Kbir niżlu ħames sorijiet ta' nazzjonallitajiet differenti, li kienu mibgħuta biex iwettqu missjoni edukattiva f'Malta, missjoni li għadha sejra sal-lum²⁹. Is-Sorijiet tal-Qalb Imqaddsa ta' Ĝesù marru f'dar mikrija għalihom f'Rue d'Argens, eżattament fit-telgħa tas-Savoy. Din id-dar kien u għadu jisimha 'Villa Portelli'. Is-sorijiet *Blue Sisters*, li kellhom il-kunvent tagħiġihom ftit metri 'l bogħod laqgħuhom u tawhom dak li kellhom bżonn fl-ewwel jiem tagħiġihom f'Malta. Is-sorijiet kellhom biss ftit ġimgħat biex ilestu d-dar ħalli jkunu jistgħu jifthu fiha skola *boarding*, dik magħrufa bħala 'Sacred Heart', skola li tinsab San Ġiljan, iżda li llum taqa' fit-territorju tal-Parroċċa tal-Madonna tal-Karmnu, Balluta.

Villa Portelli f'Rue d'Argens. L-ewwel dar li ospitat is-Sorijiet tal-Qalb Imqaddsa ta' Ĝesù.

Fi ftit jiem, is-sorijiet kellhom jixtrul l-bżonnijiet kollha li ma setgħux jgħaddu mingħajrhom. Hafna proviżjonijiet inxtraw mingħand *Mortimer's Store* u *l-Junior Army and Navy Store*. Is-sorijiet kellhom l-ghajjnuna ta' xi Maltin li kienu studenti fil-kunvent ta' Trinità dei Monti, f'Ruma. Fost dawn kien hemm is-Sinjorina Francia, u xi għalliema li kienu gew imħarrġa mas-sorijiet f'Londra.

Minkejja li kien hemm biss erba' mwejjed biex jintużaw fil-klassi, l-iskola nfetħet fl-1 ta' Ottubru 1903. L-ewwel sebat itfal kien l-aħwa Tessy, Lola u Consuela Francia, Agnes u Helen Asphar, u Mary u Nellie Ullo Xuereb.

Sena wara nfetħet skola oħra, għat-tfal fgar tal-inħawi. It-tfal ta' din l-iskola kienu jattendu għat-tagħlim matul il-jum biss, u dawk fosthom li kienu jistgħu kienu jħallsu xi haġa żgħira fix-xahar. Il-biċċa l-kbira tat-tfal kienu jħallsu ftit jew xejn. Din l-iskola, imsejħha *Rosary School*, malajr kisbet il-popolarità u kibret b'mod imgħaġġel.

Tagħmir u Tisbiħ tal-Knisja

Kif wieħed seta' jobisor, il-ħidma kbira li twettqet sabiex il-knisja parrokkjali tiġi mgħammra minn kollox fil-parrokat ta' Xerri, ħidma li twettqet mill-istess ewwel

kappillan bl-appoġġ shiħ ta' Dun Ĝiljan, kompliet b'rankatura tul il-parrokat ta' Zammit. Dan sa minn jiem wara l-mewt ta' Xerri (kif rajna aktar 'il fuq). Issa li l-knisja kellha l-opri tal-arti li wieħed jistenna li jsib f'kull knisja: il-kwadru titulari, il-kwadri tal-altari lateralni, il-vara titulari, *via sagra* li tixraq, kif ukoll opri oħra, il-ħidma aktar iffukat fuq l-għamara, l-apparat neċċessarju għaż-ċelebrazzjoni xierqa tas-sagamenti, abiti liturġiči u tiżżejjen tal-knisja għall-festi ta' matul is-sena liturġika. Dan ix-xogħol sar b'sagħiċċi u bl-ġħajjnuna ta' benefatturi ġeneruži. Irridu niftakru li l-popolazzjoni f'San Ĝiljan f'dan iż-żmien ma kinitx waħda kbira. Fl-1891 kienet ta' elf, ħames mijja u sebgħa u disghin ruħ, li telgħet għal tliet elef, mitejn u ħamsa u tletin ruħ fl-1901.³⁰

Għalkemm il-ħidma kienet aktar iffukata fuq apparat u tiżżejjen għall-knisja, dan ma jfissirx li ma sarux opri kbar. Ewlenin fost dawn insibu l-vara tal-Madonna tar-Rużarju, li skont tradizzjoni popolari, saret minn Karlu Darmanin. Din ġiet irregalata lill-Knisja Parrokkjali ta' San Ĝiljan fl-1899, kompluta bil-pedestall u bradella. Originarjament l-istatwa kienet se tħallallas minn Ferdinando Mattei,³¹ iben Salvatore Mattei (li rregala l-vara titulari ta' San Ĝiljan lill-knisja parrokkjali fl-1893), iż-żda dan biddel il-ħsieb u ddeċċeda li jagħmel opra oħra fil-knisja meta sar jaf li kien hemm devot ieħor li xtaq li jidħol hu għall-ispiża ta' din l-istatwa.³²

Tkompli wkoll ix-xogħol ta' skultura fil-knisja. Tant hu hekk li fit-3 ta' Settembru 1898 saru

L-istatwa tal-Madonna tar-Rużarju ġiet irregalata lill-Knisja Parrokkjali ta' San Ĝiljan fil-parrokat ta' Dun Ĝiljan Zammit.

ħlasijiet għal xogħol ta' skultura fis-sagristija. Qed nassumu li din hija n-niċċa tal-Madonna u l-lavabo li għadhom iż-żejnuha sal-lum. Għal dan ix-xogħol thallset is-somma ta' tliet xelini. Sfortunatment ma nsibux imniżżejjel lil min sar dan il-ħlas.

L-iskultura fis-sagristija tal-knisja.

F'dan ir-registru nsibu minjiera ta' tagħrif fuq l-oġġetti godda li kienu qed jinħadmu jew jiġu mixtriha għall-knisja parrokkjali ġidha, tant li huwa imposibbli li nsemmuhom kollha. Fost l-oġġetti liturġiči marbuta maċ-ċelebrazzjoni tal-Ewkaristija u tas-sagamenti li nxtraw kien hemm missal li sewa lill-prokura lira u tliet soldi li thallsu fil-25 ta' Frar

1902, kif ukoll antifonarju li nħadem f'Jannar tal-1903, u li sewa erbatax-il xelin u żewġ soldi.

Għaż-ċelebrazzjoni xierqa tas-sagamenti kien hemm bżonn ukoll li l-knisja tikkummissjona l-abiti liturgici għas-saċċerdoti u l-ministri tagħha. Interessanti li f'dan ir-registru nsibu numru ta' ismjiet ta' nies involuti f'dan il-qasam. Fost dawn insemmu lis-Sur Fiorentini, l-aħwa Fiorentini, l-aħwa Di Legni, Pietro Filetti, Carmelo Agius u fl-aħħar u mhux l-anqas lil Rosaria De Lucca. Saru diversi ħlasijiet ghall-pjaneti ta' diversi kuluri fosthom lill-aħwa Fiorentini li thallsu tliet liri f'Ottubru tal-1898. Insemmu wkoll ħlasijiet għal sitt berrittini, gallun, freneż u kurduni, kif ukoll l-ħlasijiet li saru lil Pietro Filetti 'per abitini'. Dan l-ilbies probabbilment kien jintuża mit-tfal u kien jikkonsisti jew f'spellizzi u suttani għall-abbatini jew žimarri li kienu jintlibsu f'purċiżjonijiet. Insemmu wkoll lil Rosaria de Lucca li tat kontribut mhux żgħir fix-xogħol ta' ħjata li kien qed isir għall-Knisja ta' San Ġiljan fl-aħħar tas-seklu XIX u l-bidu tas-seklu XX. Din thallset lira u għaxar xelini għall-ħjata ta' tliet kapep fit-3 ta' Frar 1903.

Bħalma semmejna aktar 'il fuq il-ħidma l-kbira li twettqet fil-parrokat ta' Zammit kienet fuq l-apparat għall-altari u tiżżej għall-festi ta' matul is-sena liturgika. Fis-27 ta' Settembru 1897, is-Sur A. Gauci thallas 24 lira għall-induratura ta' tlettax-il għandier, salib, legiġu u loppa (ornament magħmul mill-injam skulturat u indurat bid-deheb u bellus aħmar armat fuq il-lampieri u l-linef fil-knisja). F'dan iż-żmien saru wkoll il-fjuretti għall-altari. Antonia Camilleri thallset is-somma ta' żewġ liri u tliet xelini għal erba' fjuretti fil-5 ta' Settembru 1897. Tliet xhur wara thallsu tmintax-il xelin għal sett ta' sitt fjuretti oħra artificjali u girlanda tal-fjuri 'pel santo'. Sal-1901 dan ix-xogħol kien baqa' għaddej għaliex nhar il-31 t'Awwissu, lejliet il-festa titulari, Pietro Filetti thallas is-somma ta' lira għall-fjuretti u għaxart ijiem wara thallas il-bilanċ ta' lira u ġumes xelini. Għal dawn il-fjuretti bdew isiru wkoll važuni, erbgħa f'Dicembru tal-1901, erbgħa tal-metall minn G. Busuttil f'Ottubru tal-1902 u erbgħa oħra tal-alabastru f'Awwissu tas-sena ta' wara. Tal-aħħar swew lill-Prokura tal-Lampier zewġ liri u għaxar xelini u lira u erba' xelini rispettivament. F'Awwissu tal-1902, iżżejnet ukoll bil-fjuri artificjali l-via sagra li saret fl-1893 u thallset minn Francesco Micallef.³³

Fost ħafna ħlasijiet għall-armar tal-altari nsibu diversi għax-xogħol tal-injam u l-induratura ta' diversi gwarniċi li wħud minnhom kienu jintużaw bħala parti mill-ventaltari ta' quddiem il-mensa tal-artali, oħrajn għall-karti tal-glorja u diversi kwadri tal-pittura. Hawuhekk fost l-ismijiet ta' persuni li hadmu fuq dan ix-xogħol insibu lil żewġ induraturi: Paolo Bugeja u N. Colonna. U la qed insemmu l-ventaltari nsemmu wkoll li għal mal-gwarniċi ġodda, nhietu l-palji bil-kuluri liturgici. Ma' dawn inhiet ukoll kanopew (mill-Latin 'Conopeum' - għata għat-tabernaklu magħmulu mid-drapp li tinbidel skont il-kulur liturgiku). Biex nieħdu idea tal-ispejjeż ta' dan ix-xogħol insemmi pagament li sar għal dan il-kanopew u palju wieħed fit-23 ta' Dicembru 1898 li sewa lill-Prokura tal-Lampier ġumes xelini u tliet soldi.

Progett ieħor li l-Kappillan Zammit u l-*Procura della Veneranda Lampade* daħlu għalih f'dan iż-żmien kien id-damask sabiex bih jinksew il-ħitan tal-knisja fil-festi u okkażjonijiet

li kienu jiġu cċelebrati matul is-sena liturġika. Fil-ħlasijiet li saru għad-damask insibu l-istess protagonisti li semmejna fix-xogħol l-ieħor tad-drapp: l-aħwa Fiorentini, Di Legni, G. Busuttil u Pietro Filetti. Tal-ewwel kienu jithallsu għad-damask innifsu filwaqt li Filetti kien jithallas ‘per tinta di damasco’. Jidher li d-damask kien jiġi mogħti l-lewn ġamran tiegħi minn dan Filetti b’tip ta’ żebgħa. L-ispejjeż kienu kbar. Ivarjaw minn pagamenti ta’ lira sa sittax il-lira għad-damask innifsu, minbarra spejjeż oħra fuq iż-żebgħa, glalen, ħoloq (sabiex dan jitwaħħal mal-ħajt) u nforra li għaliha kien jithallas ġertu G. Galea. Iżda jidher li l-ispiża ma kienitx kapriċċ għaliex dan id-damask imsejjah ‘tal-palma’ (minħabba d-disinn li fih) serva lill-knisja għal madwar seklu.

L-ewwel ħlas li nsibu għad-damask sar fl-4 ta’ April 1898 għal spejjeż u manifattura ta’ pavalljun. Dan qam biss seba’ xelini. Dan jagħtina x’nifmu li d-drapp kien inferjur għad-damask li nxtara wara. Jista’ jkun li din kienet biss prova. Li hu żgur hu li l-Ġiljan iż-ġħoġibhom ix-xogħol għaliex f’Novembru tal-istess sena nsibu l-ewwel pagament għad-damask – pagament ta’ erba’ liri u għaxar xelini. Jidher li l-ewwel li nhietu kienu l-pavalljuni, tmienja b’kollox. Il-ħjata tagħhom swiet erba’ liri u ġumes xelini u thallset f’Ottubru tal-1899. Pagamenti lil Rosaria de Lucca saru tliet darbiet: f’Dicembru 1901 (żewġ liri u tliet xelini), Ottubru 1902 (lira, tmintax-il xelin u disa’ soldi), u Frar 1904 (lira, seba’ xelini u ġdax-il sold), għalkemm saru diversi ħlasijiet oħra għall-ħjata fejn ma nsibux imniżżejjel lil min sar il-pagament.

F’dan il-ktieb ta’ kontijiet insibu annotazzjonijiet ta’ ħlasijiet ta’ erbgħa u sebgħin lira, xelin u sitt soldi għad-damask innifsu; għaxar liri, xelin u tmien soldi għall-ħjata; żewġ liri, disa’ xelini u sitt soldi għall-inforra, tnax-il xelin għall-ħoloq, sittax-il xelin u tliet soldi għall-gallun u tmintax-il xelin għaż-żebgħa biex jingħata l-kulur l-istess damask. L-ispejjeż totali jammontaw għal madwar disgħha u tmenin lira li għaż-żmien li qed nitkellmu fuqu kienu flus kbar. Biex nagħmel paragun insemmi li l-vara ta’ San Ġiljan qamet tlettax-il lira meta saret fl-1891.

Fl-aħħar insemmu wkoll ogħġetti oħrajn li saru fil-parrokat ta’ Zammit biex iżejnu lil dan it-tempju fil-festi, fosthom: standart li għalih l-istess De Lucca thallset għaxar xelini fis-16 ta’ Dicembru 1900, żewġ lampieri argentati li għalihom thallas is-Sur G.C. Busuttil f’Awwissu 1897 u Settembru 1899 rispettivament, żewġ lampieri għan-niċċeċ, tmien fanali f’Jannar 1900 u raġġiera tal-fidda li swiet ġumes xelini u thallset minn G. Meli fi Frar tal-1904. Insemmu wkoll il-ħlas ta’ erba’ xelini lil Paolo Micallef f’Ottubru tal-1903 għal tiswija li saru fuq bradella.

Il-Festa ta’ San Ġiljan

Kif kellna l-okkażjoni naraw fil-pubblikazzjoni tas-sena li ghaddiet, fil-parrokat ta’ Xerri l-festa kienet digħi mħawra bl-elementi kollha li jsawru festa Maltija u kienet issir b’serjetà u b’solennità. Il-liturgija kienet organizzata bl-aħjar mod: kienu jitqabbdu predikaturi u paniġeristi rinomati, u l-mużika fil-knisja kienet tingħata attenzjoni partikolari, bil-Cappella Nani tieħu sehem lejliet u nhar il-festa. Barra, kienet issir il-mixgħela, logħob tan-nar, ġigġifogu u kienu jiġu mistiedna numru ta’ baned. Minn sorsi differenti jidher ċar li Zammit kien il-prokuratur tal-festa tul il-parrokat ta’ Xerri u għaldaqstant wieħed

10	Venerabile	
10	Decorato attualmente per il suo Onore la Viva Titular de San Juliano Capitalino che ebbe luogo il 28 Agosto 1898	
	Ufficio Venerabile	
10	Pagato al Sig. Dr. Camilleri per musica della banda	10
10	Pagato al Sig. Dr. Vella per musica della Banda e del matutino	10
10	Pagato al Dr. Schenck per il suo fatto di tappezzeria	10
10	Pagato al Sig. Dr. Kunkle per tenorino simo de canto	10
10	Pagato al Predicatore del triduo Soc. S. Giacomo Manchù	10
10	Pagato al Predicatore Soc. G. Busietta per panigerico	10
	Decorazione da cantoro nel matutino	
	Trattamento per Saacerdoti	
	Preporto da vassellata e fioretti	
	Pagato a questa festa per assistenza	
	Ufficio Venerabile	
11	Pagato a Antonio Borg per illuminazione	11
11	Pagato per 8 corse della banda de l'Ufficio	11
11	Pagato per 8 corse della banda de l'Ufficio	11
11	Pagato per 8 corsie de banda comunale	11
11	Trattamento della banda	11
11	Pagato per 8 quattro di fuoco	11
11	Pagato per Tombo	11
	Pagato per premio de quattro	
	Armaturo di fuochi per altro	
	Decorati trasporti	

Spejjeż tal-festa titulari tal-1898 imniżżla fil-ktieb tal-kontijiet tal-Prokura tal-Lampier.

istenna li l-festa baqgħet tīgi cċelebrata bl-istess solennità, jekk mhux b'mod akbar, tul il-parrokat tal-Kappillan Zammit. Huwa fil-fatt grazzi għal Dun Ġiljan innifsu li għandna dawn id-dokumenti antiki li jagħtuna fid-dettall kif kienet tīgi cċelebrata l-festa titulari ta' San Ġiljan. Dan għaliex il-kitba f'dawn ir-registri hija ta' ħadd ġlief tiegħu.³⁴

Festi Interni

Fost il-predikaturi li taw is-sehem tagħhom fit-tridu tal-festa fil-parrokat ta' Dun Ġiljan insibu lis-Saacerdot Antonio Manchè fl-1898, Patri G. Camilleri fl-1899, il-Patrijet Majjistri L. Caruana, Clemente Cuschieri u Guglielmo Grech Ellul fis-snin 1900, 1901 u 1902 rispettivament, u Patri Angelo Portelli O.P. fl-1903. Dan tal-aħħar fl-1911 inħatar bħala isqof awziljarju tad-Djoċesi ta' Malta. Serva wkoll bħala amministratur apostoliku u vigarju ġenerali tad-djoċesi. F'San Ġiljan kien rettur tal-benefizzju Spinola.³⁵

Fl-1897 niseġ il-paniżjerku f'gieħi San Ġiljan, Patri Luigi Caruana, li tliet snin wara pprivietka wkoll it-tridu tal-festa. L-annotament tal-ħlas tiegħu fl-1897 jirrifletti l-popolarità li kellu bħala predikatur għaliex insibu miktub hekk: *pagati al Maestro dei Predicatori L. Caruana per panigerico*. Fl-1898 il-paniżjerku sar mis-Saacerdot Ġużepp Busietta, fl-1899 mill-Kappillan G. Muscat, fl-1900 mill-Patri G. Grech, fl-1901 minn Monsinjur Guido Farrugia u fl-1902 u 1903 mis-saacerdoti Antonio Vella D.D. u Fortunato Debono rispettivament.

Il-predikaturi u saacerdoti mistiedna, kien jiġu ttrattati bl-aqwa mod. Ĝeneralment kien jintbagħat karozzin jew mezz ieħor ta' trasport għalihom, li l-ispejjeż tagħhom kienu jitniżżlu ma' dawk tal-festa. Kien isir ukoll trattament għall-mistednin.

Il-mužika fil-knisja f'dan iż-żmien kien ingredjent li jiddefinixxi jekk wieħed kellu festa ta' livell jew le. Dan huwa żmien tal-hekk imsejha *cappelle di musica u tal-maestri di cappella*. Huwa żmien tal-familji Bugeja u Nani. Fuq kolloks iżda huwa żmien fejn minkejja l-ħafna tentattivi li l-awtoritajiet ekkleżjastiċi għamlu biex jevitaw dak li kienet qed jobsru, il-mužika tal-knisja u tat-teatru saru l-istess, bid-differenza tkun biss fit-test li fuqu tīgi miktuba l-mužika.³⁶ Peress li aħna l-Maltin min-natura tagħna partiġġjani, il-kontroversja li qajmet il-mužika tal-bidu ta' Dr Paolo Nani serviet bħala skuża tajba biex jitwieldul-partiti ta' Nani u ta' Bugeja, għaliex il-mužika ta' Nani bdiet titkejjel ma' dik tal-*Cappella* Bugeja li kienet ukoll popolari f'dan iż-żmien.³⁷ Minħabba l-pika li xterrdet, dawn il-*maestri di cappella* kienu bdew jiġu meqjusa bħala eroj minn ħafna ammiraturi tagħhom, hekk li f'xi

irħula kienu jitwasslu mill-partitarji tagħhom lejn il-knisja b'karrozzin fost entużjażmu u briju kbir. Il-ġranet tal-festa kienu joffru l-opportunità lil dawk li ma kellhomx biex imorru t-teatru jisimgħu l-opra, li jisimgħu u japprezzaw mužika mhux tas-soltu.³⁸

F'San Ġiljan, missirijietna, immexxija mir-rgħajja tagħhom, ma qagħdux lura milli jqabbdu fost l-aqwa mužiċisti sabiex ikollhom funzjonijiet liturġiči kif jixirqu. Il-mužika tal-festa fil-knisja kienet aadata lill-*Cappella Nani*. Dan jurina li Xerri u Zammit riedu kollox mill-aqwa. Huwa grazzi għalihom li llum għandna patrimonju mužikali sabiħ fil-parroċċa tagħna. Il-Ġiljanizi għadhom jiftaħu sal-lum bl-antifona u l-mužika li ħallewlna l-kompożituri Nani, ewljeni fosthom Dr Paolo Nani.

Ftit snin ilu waqt riċerka li kien qed jaġħmel ġewwa l-arkivji tal-Katidral, Mons. Ĝwann Galea kien sorpriz għall-aħħar meta sab għall-ewwel darba żewġ antifoni oħra ta' San Ġiljan minbarra l-*Beate Julianne* (1847) li minn dejjem konna mdorrijin nisimgħu fil-festa.³⁹ Fl-iskoperta li għamel fil-mužewwijiet tal-Katidral tal-Imdina, Dun Ĝwann sab partituri ta' innu tal-istrofi *Nomine Insignem*, antifona *Beate Julianne* u *Tantum Ergo*, it-tlieta bil-firma ta' Alberto Vella. It-*Tantum Ergo* kien jinkludi wkoll nota fuq il-partitura tiegħu li kienet tgħid hekk: 'Eseguito la prima volta nella chiesa parrocchiale di San Giuliano il 28 Agosto 1903'. Instabel ukoll antifona oħra *Beate Julianne* 1893, miktuba minn Paolo Nani.

Il-partitura oriġinali tal-Antifona *Iste Sanctus* (1847). Din l-antifona kienet tindaqq għal diversi festi, fosthom dik ta' San Ġiljan (b'testi differenti). Dawn eventwalment inqatgħu u bdiet tindaqq biss bit-test 'Beate Julianne'. Il-partitura ġiet irregalata lill-Parroċċa minn Mro. Paul Nani (iben Antonio).

Is-sena li fiha inkitbet din l-antifona hija l-istess waħda tal-wasla tal-vara titulari. Dan il-fatt u oħrajn wasslu lil Dun Ĝwann sabiex jemmen li din hi l-antifona oriġinali, iżda l-Ġiljanizi xtaqu waħda aktar melodjuża u maestuża u għalhekk Nani kien adatta t-test tal-antifona għall-mužika tal-antifona *Iste Sanctus* li kienet inkitbet għall-festa ta' San Dimitri ġewwa l-Isla fl-1847. Din l-antifona kienet tindaqq għal diversi festi oħra, fosthom dik ta' San Ġiljan. Iżda maż-żmien dawn kolha nqatgħu u l-antifona baqgħet tindaqq biss San Ġiljan. Il-partitura oriġinali tagħha ġiet irregalata lill-Parroċċa mill-aħħar mužiċista tad-dinastja Nani: Mro Paul Nani, iben Antonio.

Fin-nuqqas ta' dokumentazzjoni, l-eżistenza tal-mužika liturġika miktuba għall-festa ta' San Ġiljan minn Mro Alberto Vella wasslet lil Dun Ĝwann Galea sabiex jemmen li għal

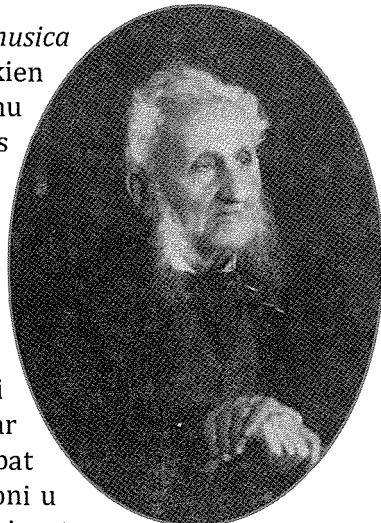
ċertu żmien, Mro Alberto Vella kien inkarigat mill-mužika għall-festa ta' San Ġiljan, probabbilment flok il-*Cappella Nani*. Madankollu meta nstabu l-kontijiet tal-Prokura tal-Lampier ffit snin ilu, dawn urew biċ-ċar li Alberto Vella li kien imexxi l-mužika fil-knisja ta' San Ġiljan tul is-sena liturgika kollha. Bejn l-1895 u l-1904, il-mužika ta' dawn il-festi kienet fdata f'iddejh (meta l-festi saru): Marija Omm Alla, l-Epifanija, festa tal-*Via Sagra*, festi tal-Ġimġha Mqaddsa, Madonna ta' Pompei, Qalb ta' Ĝesu, Sant'Anna, Marija Assunta, id-Duluri, Madonna tar-Rużarju, il-qaddisin kollha, il-mejtin kollha u l-Milied. Ismu jissemma madwar sebghin darba f'dan il-ktieb ta' kontijiet. Għalhekk nistgħu ngħidu li huwa kien is-surmast residenti tal-knisja fi żmien il-parrokat ta' Dun Ġiljan Zammit.

Filwaqt li Vella kien imexxi u jorganizza l-mužika waqt is-sena liturgika kollha, lejliet u nhar il-festa titulari l-Parroċċa kienet tqabbad lill-*Cappella Nani*. L-unika involviment ta' Vella f'nhar il-festa nsibuh fl-1897 u l-1898, meta thallas ukoll għall-mužika tal-matutin (talb ta' filgħodu). Fil-kant ta' dan it-talb ġieli tqabbdū wkoll xi kanturi sabiex jassistu.

Lill-Kappillani Xerri u Zammit ma kontx tagħtihom tort li jagħżlu lil Nani fuq Vella għall-festa. Il-*Cappella Nani* kienet *cappella* magħrufa u stabbilità, b'ripertorju vastisisimu ta' mužika. Knejjes ta' importanza rabtu isimhom ma' din il-*cappella*, li għamlithom popolari u famuži għall-mužika tagħhom, fosthom il-Kolleġġjata ta' San Pawl Nawfragu u l-Knisja tal-Madonna tal-Karmnu tal-Belt Valletta. Fuq kollo, ir-rappreżentant per eċċellenza ta' din id-dinastja Nani - Dr Paolo Nani ta lill-parroċċa l-antifona *Beate Julianē*.

Paolo u Antonio Nani kienu jidderiegu l-*cappella di musica* kontemporanjament. Fil-festa ta' bejn l-1897 u l-1903 kien Antonio li dejjem irċieva l-ħlas u għalhekk nassumu li hu kien iħabbat. Dan minbarra s-snin 1898 u 1899 fejn il-ħlas sar lil Paolo Nani. Is-sors li sibna huwa rendikont ta' nfieq u għalhekk ma nistgħux ma nikkumentawx fuq il-ħlas li kien isir kemm lil Vella u kemm lil Nani.

Il-ħlas li kien jingħata lil Alberto Vella għat-tridu kien ivarja u matul is-snин l-ammont dejjem żdied minn lira u tħażżeen il-xelin fl-1896 sa disa' liri u ħames xelini fl-1903. Dan filwaqt li l-ħlas tal-*Cappella Nani* f'dawn is-snin dejjem kien ta' għaxar liri. Wieħed irid iżomm quddiem għajnejh li Vella kien iħabbat għal tlett ijiem filwaqt li Nani kien iħabbat għat-ħażu translazzjoni u nhar il-festa. Għaldaqstant wieħed jista' jikkonkludi li l-fama kienet riflessa wkoll fil-miżata, għalkemm in-numru ta' mužiċisti setgħet kienet ir-raġuni għal din id-differenza wkoll.

*Dr Paolo Nani
(1814-1904).*

Fost spejjeż oħra mniżżlin taħt *Festi Interni* fil-ktejjeb tal-ispejjeż tal-amministrazzjoni tal-Prokura tal-Lampier tal-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan, fi żmien il-parrokat ta' Zammit, insibu l-ħlas li kien isir ta' kull sena lis Sur L. Bartoli għall-konsum tax-xemgħa u għax-xemgħa tat-turċċetti użati fil-ġranet tal-festa. Mill-1897 sal-1901 kienet tinkera wkoll tapizzerija mingħand ġċertu Nicola Schembri. Fl-1897 u l-1898 thallset somma ta' sitta u

seba' xelini rispettivamente għat-trasport ta' vażuni u fju retti. Kienu jiġu mhalla wkoll diversi persuni għall-assistenza tagħhom, fosthom T. Simiana, Augusto Borg, Gaetano Letard u Carmelo Valletta.

Festi Esterni

Il-festa esterna f'dan iż-żmien bikri kienet ikkaratterizzata mill-armar, baned, nar u l-ġostra.

Il-mixgħela fit-toroq kienet neċċesarja sabiex il-festa ssir. Antonio Borg tkallax għaxar liri, tħalli lira u għaxar xelini, u għaxar liri u għaxar xelini għall-mixgħela tal-festa titulari tal-1897, l-1898, u l-1899 rispettivament. F'dawn is-snin sar ukoll ħlas għall-ispejjeż tal-fjakkli. Dan jaġħi indikazzjoni li l-mixgħela kienet issir permezz ta' tazzi taż-żejt. Fissera ta' wara l-persuna inkarigata kienet G. Borg, probabbli wieħed mill-familjari tal-istess Antonio Borg. Fil-festa ta' San Ġiljan tal-1901 u 1902 jidher li kien hemm innovazzjoni gdida. Hawnhekk insibu mhux biss bidla fl-isem tal-persuna responsabbli, li issa huwa certu Giuseppe Refalo, iż-żda l-introduzzjoni ta' ħlasijiet imniżżla ma' dawk tal-festi esterni għall-gass. Dan jindikalna li probabbilment dan seta' beda jintuża fil-mixgħela tal-festa. Dawn il-ħlasijiet ammontaw għal żewġ xelini u sitt soldi fl-1901 u għal tliet xelini fl-1902. Fl-1901 sar ukoll ħlas għall-fjakkli imma dawn għosfru fl-1902. Jista' jkun li l-gass kien beda jsir aktar popolari. Nafu digà li fi ftit każijiet dan is-servizz ta' illuminazzjoni bil-gass kien ipprovdut minn 'The Malta and Mediterranean Gas Company' lill-kumpaniji f'Tas-Sliema.⁴⁰ Spejjeż oħra mniżżla għall-armar tal-festa tul il-parrokat ta' Dun Ġiljan Zammit jinkludu dawk għall-kruċetti tal-bnad u tiswijiet u żebgħa ta' pedestal minn Francesco Grech fl-1901.

Tazzi taż-żejt użati fil-mixgħela tal-festa.

Fil-ktieb ta' kontijiet tal-Prokura tal-Lampier hemm imniżżla diversi ħlasijiet li saru mill-prokura lil għad ta' baned li ta' kull sena kien jallegraw il-poplu Ġiljaniż fil-jiem tal-festa tal-Patrun tiegħu. Irridu niftakru li t-tieni nofs tas-seklu XIX 'il quddiem ra twaqqif, żvilupp u espansjoni mgħaż-żejjha ta' baned fl-ibliet u rħula Maltin, frott ta' fatturi soċjali influwenzati minn dak kollu li kien għaddej minnu l-pajjiż. L-introduzzjoni tal-baned fuq bażi parrokkjali kien fi innifsu fattur politiku magħlġun minn żewġ komponenti li ddominaw il-ħajja politika ta' Malta: il-Kolonjaliżmu Ingleż, bl-eżempju tal-baned militari li kienu preżenti f'pajjiżna tul il-ħakma Ingliż, u l-kultura tradizzjonalment Taljana ta' Malta, bl-influwenza ta' refugjati Taljani li daħħlu drawwa tagħhom minn Sqallija, dik li l-festi tal-qaddisin jiġu ffosteġġati minn baned organizzati f'każini.⁴¹ Dan il-fatt wassal ukoll sabiex jikbru l-fidiet bejn il-poplu Malti bi twaqqif ta' partiti, bil-piki u l-partiġġjaniżmu parrokkjali li dan iġib miegħu.⁴²

Fil-Festa ta' San Ġiljan ta' bejn l-1897 u l-1902 ġadu sehem għadd ta' baned, kif jixhud r-rendikonti tal-festi esterni nkluži f'dan ir-registru ta' ħlasijiet. F'sena waħda kienu jieħdu sehem mhux anqas minn tliet baned differenti, b'għadd ta' servizzi. Ma' dawn wieħed isib

is-sehem tal-baned militari li kif semmejna aktar 'il fuq, kienu parti integrali mill-preżenża tal-ħakkiema Ingliżi f'pajjiżna u li servew ta' mudell sabiex fuqhom jitwaqqfu l-baned lokali. Baned militari ħadu sehem fil-festi tal-1900 u tal-1901 u thallsu s-somma ta' żewġ liri. Sfortunatament ma nsibux dettalji dwar ta' liema régiment kienu dawn il-baned militari. Ma' dawn il-baned ngħoddu wkoll is-sehem ta' baned imsejħa '*banda comune*', li x'aktarx kienu jkunu organizzati minn individwi fuq il-mudell ta' dik ta' Indri Borg li, skont Pietru Pawl Castagna, kien waqqaf l-ewwel banda nazzjonali fl-1860.⁴³ Fl-1898 u l-1899 thallset is-somma ta' tliet liri u sitt xelini għal erba' servizzi ta' banda ta' din ix-xorta, filwaqt li fl-1897, 1901 u l-1902 jiġu identifikati lil min saru l-ħlasijiet u għalhekk min kien jorganizza dawn il-baned: Giuseppe Agius, Paolo Borg, Vincenzo Griscti u G. Polidano. Bejn l-1900 u l-1902 ħadet sehem ukoll fil-festa ta' San Ġiljan banda tal-Istitut ta' San Ĝużepp tal-Hamrun jew l-Istitut Bonnici, kif kien magħruf għall-fundatur tiegħi Monsinjur F. Bonnici li waqqfu fl-1888.⁴⁴ Din probabbilment kienet twaqqfet sabiex permezz tas-servizzi li tagħti tiġbor xi haġa tal-flus għat-tmexxi ja ta' dan l-istitut.

Forsi iżda ta' aktar interess huma l-baned Maltin li kienu qed jiġu mwaqqfa f'dan iż-żmien u li kienu jiġu mistiedna mill-parroċċa l-ġdida ta' San Ġiljan biex jieħdu sehem fil-festa tat-titħallix tagħha. Fost dawn hemm numru li llum biddlu isimhom jew li m'għadhomx jeżistu. Fis-sena 1901 ħadet sehem il-Banda *Duke of Edinburgh* li thallset is-somma ta' tliet liri u erbatax-il xelin. Din il-banda tal-Belt Vittoriosa ssemmiet għad-Duka ta' Edinburgh fl-1891 u reġgħet biddlet l-isem tagħha għal dik ta' 'Banda Vittoriosana San Lawrenz' fl-1978, kif baqgħet magħrufa sal-lum. Il-ktieb ta' kontijiet tal-Prokura tal-Lampier jikkonferma wkoll il-partecipazzjoni fil-festa ta' baned li llum m'għadhomx jeżistu jew li tul iż-żmien taw ħajja għall-għaqdiet mužikali oħra. Fl-1897 ħadet sehem fil-festa l-Banda *La Stella* ta' Birkirkara. Mal-ispejjeż tal-festa tal-1899 insibu ħlas ta' erba' liri u għaxar xelini għal tliet servizzi '*della Banda della Sliema*'. Din ma setgħet kienet ħlief il-Banda *'I Cavalieri di Malta* li twaqqfet fl-1886 u kienet titmexxa mis-Surmast Miruzzi. Din il-banda ngħaqdet flimkien mal-Banda Melita f'banda waħda bl-isem ta' 'Queen Victoria' fl-1904, iżda din spiċċat fix-xejn fl-1908.⁴⁵

Baned oħra li nsibu f'dawn ir-rendikonti mhumiex imsemmija bl-isem iżda biss bil-lokalità. Fost dawn hemm dawk ta' Haż-Żebbuġ, li ħadet sehem fil-festa kemm fl-1896 (thallas M.Zammit) u fl-1898, tal-Furjana li ħadet sehem fl-1898 u l-1900, tal-Birgu (1899) u ta' Birkirkara (1902).

Jidher li għall-kuntrarju ta' llum ma kienx hemm prezz stabbilit għal servizz ta' banda u dan kien ivarja skont il-popolarità u t-tip tal-banda. Madankollu kull banda kienet tiġi offruta trattament żgħir tal-okkażjoni. Dan il-ktieb ta' kontijiet jaġħtina wkoll l-ismijiet ta' dawk li kienu jorganizzaw it-trattament fosthom: G. Bartolo, G. Schembri, Francesco Schembri, Alberto Debono u oħrajn. Jidher li l-briju ma kienx jonqos f'dan iż-żmien ukoll, b'ħlas ta' żewġ xelini u sitt soldi jsir fl-1897 għall-inbid għall-marċ ta' jum il-festa, probabbli dak ta' filgħodu. Fl-1901 u l-1902 saru ħlasijiet ukoll lis-Sur Borg Olivier għall-birra.

Festa mingħajr nar hija festa mingħajr ħoss u waħda nieqsa mill-kulur. Għalhekk sabiex wieħed ikollu festa denja, anke f'dawn iż-żmienijiet tal-bidu tal-parroċċa, bilfors wieħed

kellu jkollu element ta' logħob tan-nar fil-festa. Il-ħlasijiet li nsibu ddokumentati fil-ktejjeb ta' kontijiet tal-Prokura tal-Lampier huma ħafna drabi għall-povrli, bombi, murtalietti u logħob tan-nar tal-art. Carmelo Spiteri ħadem in-nar tal-art bi prezziżiet varji fl-1897, 1900 u 1901, fejn ħadem ukoll xi bombi li ġew imħalla mill-prokura. Tul dawn is-snin thallsu wkoll diversi persuni għall-'bombi', fosthom: Lorenzo Cauchi fl-1897, l-1900, l-1901 u l-1902, Filippo Bugeja fl-1900, u fl-aħħar u mhux lanqas b'mod kurjuż thallset l-armla Carmela Spiteri s-somma ta' sittax-il xelin għall-'bombi' fl-1902. Jidher ukoll li n-nar tal-art kompla jiżdied fil-festa u fl-1901 u l-1902 żidiedu biċċiet tal-ġigġifogu maħduma minn Giovanni Ellul u minn Enrico Camilleri.

Wieħed ma jistax ma jimmagħinax li protagonista fil-festa kellha tkun il-bajja sabiħa ta' San Ġiljan, xenarju ta' ġmiel naturali ideali għaż-żvolgiment tal-festi f'gieħ il-Patrun San Ġiljan. Drawwa interessanti li nibtet saħansitra minn meta kienet qed tīgi cċelebrata b'mod estern il-festa ta' Santa Marija, kienet il-logħba tal-ġostra. Din il-logħba tibqa sinonima mal-festa ta' San Ġiljan illum, u dan is-sors ikompli jikkonfermalna li kienet avveniment popolari f'dawn is-snin tal-bidu tal-festi esterni f'gieħ San Ġiljan, għaliex kienu jintefqu l-flus fl-organizzazzjoni tagħha, fosthom għall-premjijiet.

B'kuntrast mar-rendikonti tal-festa ta' San Ġiljan tul il-parrokat ta' Dun Ġiljan Zammit inkluži f'dan il-ktejjeb ta' kontijiet, li fihom hemm maqsuma l-ispejjeż għall-festi interni u tal-festi esterni, fl-1903 insibu rendikont wieħed biss li jinkludi l-festi interni. Mhux biss, iżda mal-ispejjeż tal-festi interni hemm inkluži dawk għall-mixgħela, li għalihi Costantino Borg thallas żewġ liri u xelin, u dawk ta' banda għall-purċiżjoni li thallset is-somma ta' żewġ liri u li kienet il-banda tal-Istitut Bonnici. Jidher li l-festa esterna ma saritx ħlief il-purċiżjoni ta' nhar il-festa. Anke l-ispiża tal-mixgħela tagħtina x'nifhmu li ddawlu biss it-toroq tal-purċiżjoni. Wieħed jistaqsi għaliex f'dik is-sena ma saritx il-festa esterna. Ir-risposta jagħtihielna dan is-sors stess għaliex f'Lulju nsibu annotazzjoni li tinkludi spejjeż għall-funeral tal-Papa, li ammontaw għal xelin u sitt soldi. Dawn il-ħlasijiet saru fil-31 ta' Lulju għall-quddiesa '*proximo morti*'. Fit-8 ta' Awwissu 1903, is-Surmast Alberto Vella, *Maestro di Cappella* residenti tal-knisja, thallas ukoll żewġ liri u erba' xelini għall-mužika tal-istess funeral. Kien miet il-Papa Ljun XIII, li fil-pontifikat tiegħi San Giljan sar Parroċċa. Il-Papa miet fl-20 ta' Lulju,⁴⁶ ftit xħur wara li għalaq 25 sena fuq it-tron ta' Pietru. Dan l-anniversarju l-Poplu Ġiljaniż kien fakkru b'herqa, għax kif jixhed l-istess sors organizzatlu mixgħela.⁴⁷ F'dan iż-żmien il-luttu għall-mewt tal-Papa kien jinżamm b'mod strett u għalhekk il-festa esterna kellha titħassar.

Ir-Rinunzja tal-Kappillan Zammit

Id-destin ried li l-parrokat ta' Zammit ma kellux ikun wieħed twil, minkejja l-età żaghżugħha tiegħi, u minkejja l-ħidma u l-impenn kbir ta' dan ir-ragħaj biex ikompli dak li kien bena l-predeċċsur tiegħi. Fil-fatt, jidher li wara biss sitt snin fit-tmexxija tal-parroċċa, Dun Ġiljan kien qed jaħseb sabiex jirrinunzja għall-parrokat. Mir-registri parrokkjali wieħed jara li huwa jidher jaġixxi ta' kappillan għall-ahħar darba f'Jannar 1904.⁴⁸ Iżda huwa ma warrabx minnufiħ u stenna sakemm jinħatar is-suċċessur tiegħi biex iħalli l-parroċċa. Għaldaqstant huwa baqa' jaġixxi bħala 'vigarju kurat',⁴⁹ hekk kif kien għamel wara l-mewt tal-predeċċsur tiegħi.

Ir-raġunijiet għar-rinunzja ta' Zammit jidher li kienu dawk ta' saħħa. Patri Alexander Bonnici jgħidilna li Dun Ġiljan, fl-aħjar ta' żgħożitu, kien jimrad b'sidru u li kelle l-pulmuni attakkati mit-tuberkuloži. Kien ukoll dijabetiku.⁵⁰ Saħħtu baqgħet sejra lura u allura ma kienx jiflaħ għat-taħbit li kienet iġġib magħha l-ħajja ta' kappillan. Għalhekk, meta kien għadu biss ta' 34 sena, ħalla minn kappillan.

Ftit xhur wara, huwa applika għall-kanonikat f'Birkirkara. Huwa nħatar kanonku tal-Kolleġġjata Elenjana fid-9 ta' Settembru 1904⁵¹ u ngħata l-pussess minn Mons. Dun ġwann Ebejer, penitenzier tal-Katidral. Mar joqgħod Birkirkara stess,⁵² u għal żmien qasir kien inħatar vigarju kurat tal-Parroċċa ta' Sant'Elena mill-Arċisqof Pace, waqt il-perjodu ta' mistrieħ tal-Prepostu Dun Alfons Borg (1908). Dun Ġiljan baqa' jipprietka u fl-1905 għamel il-paniġierku bit-Taljan fl-okkażjoni tal-festa ta' Sant'Elena.⁵³ Ipprietka wkoll ma' Dun F.X. Zahra l-prietki tar-Randan f'Tunes fl-1906⁵⁴ u kien membru tal-missjoni ż-żgħira.⁵⁵

Saħħet Dun Ġiljan Zammit marret għall-agħar ħafna fl-1909. F'Awwissu huwa ġie rikoverat fl-Isptar Blue Sisters f'San Ġiljan. Huwa miet fi sbieħ il-jum tat-23 t'Awwissu 1909 ta' 39 sena. L-ghada, il-Kanonku Prepostu Dun Alfons Borg akkumpanja l-katavru tiegħu saċ-Čimiterju tal-Addolorata. Hemm hu mexxa rit funebri li fi tmiemu Dun Ġiljan ġie midfun fil-kripta ta' taħt il-knisja tal-istess ċimiterju.⁵⁶

Kumment fir-rivista lokali *Guida Generale di Malta e Gozo* 1905⁵⁷ jgħidilna li l-Kappillan Zammit, fis-sitt snin li għamel bħala Kappillan ta' San Ġiljan, imita ż-żelu tal-predeċessur tiegħu u kien utli ħafna għall-knisja. Kienet għalhekk tassew sfortuna kbira li Dun Ġiljan kelle jirtira mill-kariga wara biss sitt snin fit-tmexxija tal-parroċċa minħabba saħħtu. Il-parrokat ta' dan is-sacerdot Ġiljaniż, l-ewwel saċerdot tal-parroċċa Ġiljaniża, irid jitqies mhux biss f'kontinwità ma ta' qablu, iżda fid-dawl ta' dak kollu li l-figura ta' Zammit kienet tfisser ukoll fil-parrokat ta' Xerri. Dawn kienu żewġ parrokati, iżda l-kontinwità bejniethom kienet tali li wieħed jista' jqishom kważi bħala perjodu wieħed fl-istorja tal-parroċċa. Dun Ĝużepp u Dun Ġiljan kienu s-saċerdoti li pogġew is-sisien tal-komunità parrokkjali ta' San Ġiljan u għammru lill-knisja parrokkjali b'kulma kienet teħtieg. Għalhekk ma nkunx qed

Santa tal-mewt tal-Kappillan Zammit.

nesejera jekk ngħid li dawn jistħoqqilhom monument f'San Ġiljan, għax-xogħol kollu li wettqu u għal dak li huma fissru għall-komunità Ġiljaniżha.

L-unika tifkira li fadlilna ta' dan is-sacerdot ġabrieki, apparti minn dawn ir-registri msemmija mimlijin kitba tiegħu, sors ta' tagħrif prezżjuż għall-istorja tal-parroċċa u l-lokalità tagħna, hija pittura-ritratt tiegħu li tinsab fis-sagristija tal-Knisja Parrokkjali l-Antika. Din tpittret ferm wara mewtu, fl-1932, minn Anthony Caruana. Tibqa' tifkira dejjiema tal-ewwel sacerdot tal-parroċċa u t-tieni ragħaj tagħha.

Referenzi

- ¹ WINSTON L. ZAMMIT, *Dun Ĝużepp Xerri D.D. (1823-1897). L-Ewwel Kappillan ta' San Ġiljan*, Malta 1997.
- ² Konvint li kellu jkun Xerri li jkun l-ewwel ragħaj ta' din il-parroċċa l-ġdid, l-Arċisqof Pace għall-supplika lill-Papa Ljun XIII sabiex ikun jista' jaħtar lil Xerri mingħajr konkors. It-talba tal-Arċisqof Pace ġiet mghoddija lill-Kongregazzjoni tal-Koncīlu (li llum hija l-Kongregazzjoni ghall-Kleru fis-Santa Sede) u l-Kardinal Isodoro Verga, Segretarju tal-Kongregazzjoni, irrisponda l-petizzjoni nhar is-26 ta' Settembru 1891, biex jaġhti lill-Isqof Pace s-setgħa li jappunta lil Xerri bħala Kappillan ta' San Ġiljan.
- ³ WINSTON L. ZAMMIT, *Il-Kappillan Dun Ġiljan Zammit D.D. (1870-1909). Mitt Sena Minn Mewtu*, f'Lapsi (Awwissu 2009), 13-18.
- ⁴ N(otarial) A(rchives) V(alletta), Not. Michele Luigi Casolani R 25/695 (4.x.1896) 103-139.
- ⁵ Ara l-artiklu tal-Kan. Dr Jonathan Farrugia bit-titlu 'Ir-Rikors għall-istatwa ta' San Ġiljan u l-ġrajjet marbuta miegħu' f'din l-istess pubblikazzjoni, 18-26.
- ⁶ NIKI PAPAGIORCOPULO, *Il-Konfraternità tas-Sagament f'San Ġiljan. Talba għat-Twaqqif, Statut, l-Ewwel Membri u l-Professjoni Tagħhom*, f'Lapsi (Awwissu 2017), 131-150. It-talba ġiet ippreżentata mis-'Sacerdot Ġiljan', li nistgħu nassumu li kien Dun Ġiljan Zammit.
- ⁷ A(rkviju) P(arrokkjali) S(an) Ĝ(iljan), Def. II, no. 181.
- ⁸ *L'Ordine*, 19.VI.1897.
- ⁹ NAV, Not. Michele Luigi Casolani R 25/695 (4.x.1896) 103-139.
- ¹⁰ APSĠ, Matr. I, f.22, n.41.
- ¹¹ APSĠ, Bapt. II, f.86, n.286.
- ¹² ASĠ, *Libro Esito: Amministrazione della Procura della Ven. Lampade della Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*, 1-31.
- ¹³ AAM, VP 1896-1897, 291-297.
- ¹⁴ Kappell Ekklejżjastiku. Dan il-kappell ingħata lill-Kardinali mill-Papa Innocenz IV fl-Ewwel Koncīlu ta' Lyon u minn hemm ġie addottat bħala simboli dominanti fis-simboliżmu tal-Knisja.
- ¹⁵ ASĠ, *Libro Esito: Amministrazione della Procura della Ven. Lampade della Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*, 11.
- ¹⁶ NAV, Not. Michele Luigi Casolani R 25/695 (4.x.1896) 103-139.
- ¹⁷ NAV, Not. Giuseppe Vassallo (22.x.1897) 793-795.
- ¹⁸ *L'Ordine*, 26.X.1897.
- ¹⁹ WINSTON L. ZAMMIT, *Il-Kappillan Dun Ġiljan Zammit D.D. (1870-1909). Mitt Sena Minn Mewtu*, f'Lapsi (Awwissu 2009), 13-18.
- ²⁰ *L'Ordine*, 16.XI.1897.
- ²¹ *L'Ordine*, 30.XI.1897.
- ²² APSĠ, Bapt. II, f. 92, n.304. It-tarbija kienet wild ta' Ĝużeppi Bianchi u Kelina née Debono, u nghatat l-isem 'Grazzja'.
- ²³ APSĠ, Matr. I, f.26, n.46. Ingħaqdu fis-sagament taż-żwieġ ġorġ Mamo u Antonia Borg.
- ²⁴ ASĠ, *Libro Esito: Amministrazione della Procura della Ven. Lampade della Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*, 1-31.
- ²⁵ WINSTON L. ZAMMIT, *Kanonċi Elenjani li Wettqu Xogħol Pastorali fil-Knisja Parrokkjali ta' San Ġiljan*, f'Lapsi (Awwissu 2012), 118-119.
- ²⁶ ACHILLE FERRRIS, *Descrizione Storica delle Chiese di Malta e Gozo*, Malta 1866, 326-7.
- ²⁷ *L'Ordine*, 03.VIII.1877.

- ²⁸ ALEXANDER BONNICI, *Il-Viči Parroċċa u l-Parroċċa ta' San Ĝiljan: 1849-1942, f'San Ĝiljan Mitt Sena Parroċċa 1891-1991*, Stanley Fiorini (Editur), Malta 1992, 168.
- ²⁹ KATE MIFSUD, *Is-Sorijiet tas-Sacred Heart, f'San Ĝiljan* (Awwissu 2008) 72-75.
- ³⁰ Statistici fil-pussej tal-awtur miġjuba mill-Uffiċċju Nazzjonali tal-Istatistika (NSO).
- ³¹ *La Gazzetta di Malta*, 28.XI.1898.
- ³² Studju dettaljat fuq l-għotja ta' din l-istatwa lill-Knisja Parrokkjali ta' San Ĝiljan ser jiġi ppubblikat fil-pubblikazzjoni *Lapsi* tal-2019.
- ³³ *L'Ordine*, 14.XIII.1893.
- ³⁴ ASG, *Libro Esito: Amministrazione della Procura della Ven. Lampade della Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*, 1-29.
- ³⁵ WINSTON L.ZAMMIT, *Tliet Retturi tal-Benefizzju Spinola*, f'San Ĝiljan (Awwissu 2006) 53-56.
- ³⁶ JOSEPH VELLA BONDIN, *Il-Mužika ta' Malta fis-Sekli Dsatax u Ghoxrin*, Malta 2000, 9.
- ³⁷ JOHN AZZOPARDI- FRANCO BRUNI- JOSEPH VELLA BONDIN, *The Nani Composers*, Malta 2007, 33.
- ³⁸ CHARLES COLEIRO, *Il-Festi Tagħna*, Malta 2003, 25-30.
- ³⁹ JOHN GALEA, *L-Antifona tal-Festa*, f'San Ĝiljan (Awwissu 2005) 27-33.
- ⁴⁰ WINSTON L. ZAMMIT, *Tas-Sliema fl-Imgħoddi*, Malta 1981, 51.
- ⁴¹ JOSEPH VELLA BONDIN, *Il-Mužika ta' Malta fis-Sekli Dsatax u Ghoxrin*, Malta 2000, 96-100.
- ⁴² CHARLES COLEIRO, *Il-Festi Tagħna*, Malta 2003, 33-38.
- ⁴³ JOSEPH VELLA BONDIN, *Il-Mužika ta' Malta fis-Sekli Dsatax u Ghoxrin*, Malta 2000, 96-100.
- ⁴⁴ Arċidjoċesi ta' Malta (on-line): <http://maltadiocese.org/lang/mt/parishes/santa-venera/> [5 Mejju 2010].
- ⁴⁵ WINSTON L. ZAMMIT, *Tas-Sliema fl-Ewwel Nofs tas-Seklu XX. 1901-1950*, Malta 2006, 97-105.
- ⁴⁶ The Holy See (on-line): http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/index.htm [5 Mejju 2010].
- ⁴⁷ ASG, *Libro Esito: Amministrazione della Procura della Ven. Lampade della Chiesa Parrocchiale di San Giuliano*, 29.
- ⁴⁸ APSĢ, Bapt. II, f. 212, n.658; APSĢ, Matr. I, f. 72, n.117.
- ⁴⁹ APSĢ, Bapt. II, f. 212, n.659; APSĢ, Matr. I, f. 72, n.118.
- ⁵⁰ ALEXANDER BONNICI, *Il-Viči Parroċċa u l-Parroċċa ta' San Ĝiljan: 1849-1942, f'San Ĝiljan Mitt Sena Parroċċa 1891-1991*, Stanley Fiorini (Editur), Malta 1992, 168.
- ⁵¹ A(rkvju) K(urja) A(rċiveskovi), *Recenti Collazioni dei Canonicchi di B'Kara* (1859-1906), f.377r.
- ⁵² *Guida Generale di Malta e Gozo* 1908, 300.
- ⁵³ *Malta Tagħna*, 26.VIII.1905.
- ⁵⁴ *Ibid*, 07.IV.1906.
- ⁵⁵ *Guida Generale di Malta e Gozo* 1908, 131.
- ⁵⁶ ALEXANDER BONNICI, *Il-Viči Parroċċa u l-Parroċċa ta' San Ĝiljan: 1849-1942, f'San Ĝiljan Mitt Sena Parroċċa 1891-1991*, Stanley Fiorini (Editur), Malta 1992, 169.
- ⁵⁷ *Guida Generale di Malta e Gozo* 1905, 133.